

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

MARAS A.

Ανωτέρα Εκκλησιαστική Σχολή Θεσσαλονίκης
e-mail: maras1@otenet.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην Π. Διαθήκη τονίζεται ότι ο Θεός έδωσε στον άνθρωπο μια κυριαρχική θέση στην κτίση. Παρόλα αυτά ο άνθρωπος δεν είναι ανεξέλεγκτος, καθώς οφείλει να προσέχει το περιβάλλον ως καλός διαχειριστής και όχι ως ανεξέλεγκτος ιδιοκτήτης του. Η ίδια θέση επαναλαμβάνεται στην Κ. Διαθήκη και στα κείμενα των Πατέρων και των εκκλησιαστικών συγγραφέων. Πρακτικά οι παραπάνω θέσεις εκφράζονται μέσα από την αγάπη των Βυζαντινών για το φυσικό περιβάλλον και για τα ζώα, μια αγάπη που κληρονομήθηκε ως ιδανικό έως τις μέρες μας.

Οι απόψεις της Ορθοδοξίας για το περιβάλλον μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για τη θεματολογία των Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να γίνει μια σύνδεση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με τη Θρησκευτική αγωγή βαδίζοντας σε μια πορεία διεπιστημονικότητας, η οποία θα προωθεί τη Συστημική Εκπαίδευση και θα απομακρύνει τον κίνδυνο κατακερματισμού της γνώσης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των παραπάνω αρχών θα μπορούσε να αποτελέσει το ΣΠΠΕ του Ενιαίου Εκκλησιαστικού Λυκείου Νεάπολης με τίτλο «Οδηγός των Ι. Ναών της Ι. Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως : Οάσεις πρασίνου και κλειστά αστικά οικοσυστήματα».

MARAS A.

Superior Ecclesiastical Faculty of Thessaloniki
e-mail: maras1@otenet.gr

ABSTRACT

In the Old Testament it is stressed that God endowed man with a sovereign position in the created world. Man, however, is not beyond control, since he has to take care of the environment, as a responsible trustee and not as an uncontrollable owner of it. The same view is found in the New Testament and the texts of the Fathers and other Church authors as well. These positions were put into practice through the love of the Byzantine people in the natural environment and all animals, a kind of love which was inherited as an ideal till our days.

The views of the Orthodoxy about the environment can be a source of inspiration for the thematic of the Environmental Education School Curricula. Thus, it is possible to connect the Environmental Education with the Religious Education in an interdisciplinary framework, which promotes Systemic Education and avoids the danger of the fragmentation of knowledge. A characteristic example of implementation of these principles could be the Environmental Education School Curriculum of the Neapolis Ecclesiastical Lycaeuum bearing the title «Guide of the Holy Churches of the Holy Metropole of Neapolis and Stavroupolis: Green oases and closed urban ecosystems».

Λέξεις κλειδιά: Διαθεματικότητα, Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, Θρησκευτικά, Πατέρες, Κ. Διαθήκη, Π. Διαθήκη.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το οικολογικό πρόβλημα είναι αποτέλεσμα μιας χρησιμοθηρικής αντίληψης για την ανάπτυξη και για την εκμετάλλευση της φύσης. Η αντίληψη αυτή οδήγησε σε μια μετατόπιση του κέντρου βάρους από το συλλογικό στο ατομικό καλό, δημιουργώντας ένα ατομοκεντρικό πρότυπο. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα με τη ρύπανση, τη καταστροφή των δασών, τη μόλυνση του περιβάλλοντος, την τρύπα του όζοντος, κ.ά φαινόμενα έγιναν περισσότερο εμφανείς οι αρνητικές συνέπειες αυτής της κατάστασης.

Τα σύνθετα προβλήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον και απασχολούν το σύγχρονο κόσμο απαιτούν μια σύνθετη ανάλυση, η οποία θα προκύψει μέσα από ένα διεπιστημονικό διάλογο και μέσα από μια κοινή πορεία. Στην κατεύθυνση αυτή η συμπόρευση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και της Ορθόδοξης Θεολογίας μπορεί να αποτελέσει μια επιστημονική συνεργασία ικανή να εμπνεύσει τους διδάσκοντες και τους μαθητές.

2. ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

Στην Π. Διαθήκη η δημιουργία ξεφεύγει από το μυθολογικό πλαίσιο, στο οποίο την τοποθέτησαν οι λαοί της Μεσοποταμίας, καθώς ο ιερός συγγραφέας τη βλέπει ως την αρχή της ιστορίας, η οποία είναι ταυτόχρονα η αρχή της σωτηρίας και της θείας οικονομίας. Στο βιβλίο της *Γένεσης* (Γεν. 1,1-2,25) παρατίθενται δυο διηγήσεις για τη δημιουργία του κόσμου, από την πηγή P (Ιερατικός Κώδικας) του 5^{ου} αι. π.Χ. και από την πηγή J (Γιαχβική) του 9^{ου} αι. π.Χ. (Δόικος, 1984, σ. 42-43). Η αρχαιότερη διήγηση της πηγής J εκτείνεται στους στίχους Γεν. 2,4-25. Η κατασκευή του ανθρώπου αποτελεί αναμφίβολα ένα από τα σημαντικότερα σημεία της διήγησης. Ο άνθρωπος φτιάχτηκε «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» του Θεού και του δόθηκε η εξουσία σε όλο το φυτικό και το ζωικό βασίλειο από τα ψάρια της θάλασσας έως τα πτηνά του ουρανού, καθιστώντας τον κυρίαρχο όλης της κτίσης. Κομβικό σημείο και στις δυο διηγήσεις είναι η δημιουργία του κόσμου από το Θεό. Εκτός από το βιβλίο της *Γένεσης* αναφορά στη δημιουργία γίνεται επίσης στις *Παροιμίες*, στους Προφήτες και στους *Ψαλμούς*, όπου συχνά κατέχει ως θέμα κεντρική θέση. Ο Θεός ενεργεί μόνος του και δημιουργεί τον κόσμο από το μη ον, αν και σαφή διατύπωση για μια εκ του μη όντος δημιουργία έχουμε μόνο στο *Β' Μακκαβαίων* (7,28). Η κτίση, η οποία δεν προϋπήρχε και δεν προέρχεται από τη θεία ουσία δεν είναι αυθύπαρκτη, αλλά αντίθετα είναι σε απόλυτη εξάρτηση από το Δημιουργό-Θεό (Ματσούκας, 1985, σ. 147-151). Η δημιουργία του κόσμου είναι αποτέλεσμα της προσωπικής δημιουργικής θέλησης του Θεού. Η παρουσία του Θεού στην κτίση δεν περιορίζεται στην περίοδο της δημιουργίας, αλλά συνεχίζεται καθώς επεμβαίνει διαρκώς στην ιστορία. Ο Θεός ενδιαφέρεται για την κτίση και αποτελεί εγγύηση για τον άνθρωπο ότι δεν θα επανέλθει η αρχική χαώδης κατάσταση, η οποία θα σημάωνε και την καταστροφή του ανθρώπινου γένους (Καϊμάκης, 1999, σ. 37-38).

Η κυρίαρχη θέση του ανθρώπου πάνω στα δημιουργήματα αποτελεί το δεύτερο σημαντικό στοιχείο της δημιουργίας. Ορισμένοι πιστεύουν ότι η εσφαλμένη ερμηνεία της εντολής του Θεού προς τον άνθρωπο για κυριαρχία αποτελεί μια από τις αιτίες της οικολογικής κρίσης (Φιλοθέου, 1994, σ. 414-415). Η υποταγή της γης στον άνθρωπο και η εξουσία του πάνω σε όλη την κτίση, την οποία παραχώρησε ο Θεός στον άνθρωπο, γίνεται στο πλαίσιο μιας ιεράρχησης των δημιουργημάτων του Θεού και μιας αρμονικής συνύπαρξης και εξυπηρέτησης του τελειότερου δημιουργήματος, δηλαδή του ανθρώπου (Γαλάνης, 1985, σ. 386). Όμως η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση δεν είναι χωρίς κανόνες, επειδή η εξουσία του ήταν δοσμένη από το Θεό και πάντοτε σε σχέση με τις ανάγκες του.

Ο Θεός έβαλε τον άνθρωπο μέσα στον Παράδεισο όχι για να τον χρησιμοποιεί, όπως αυτός θέλει, αλλά για να τον καλλιεργεί και να τον προσέχει (Γεν. 2,15). Πρόκειται για μια θέση που θα επαναληφθεί και στους *Ψαλμούς*. Το σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς θα αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη των απόψεων της Εκκλησίας για το περιβάλλον και για το οικολογικό ζήτημα. Για τους αρχαίους λαούς η δημιουργία αποτελεί μια κοινή ιδέα, της οποίας οι λεπτομέρειες διαφοροποιούνται σε κάθε λαό. Κοινή είναι και η -προερχόμενη από την μεσολιθική και νεολιθική περίοδο- ιδέα ενός χαμένου παραδείσου, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο που έδινε σε αυτόν ο κάθε λαός (Eliade, 1992, σ. 32). Ο βιβλικός Παράδεισος ήταν ένας θαυμαστός κήπος

στην Εδέμ μέσα στον οποίο τοποθέτησε ο Θεός τον άνθρωπο. Η περιγραφή του κήπου με τα τέσσερα ποτάμια και με τα κάθε λογής δέντρα δίνουν την εικόνα ενός ιδανικού φυσικού περιβάλλοντος (Γεν. 2,8-14).

Οι σχέσεις του ανθρώπου με τη γη, του ανθρώπου με το περιβάλλον, του ηθικού με το φυσικό κακό, της ευλογίας με τα αγαθά, της ανυπακοής με τα δεινά σύμφωνα με την Π. Διαθήκη σχετίζονται άμεσα σε σημείο που συνδέεται η Θεολογία με την Οικολογία (Δοΐκος, 1984, σ. 115-116). Αυτό συμβαίνει, επειδή πολλές φορές στην Π. Διαθήκη οι σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον εξετάζονται μέσα από πρίσμα της σχέσης του ανθρώπου με το Θεό, η οποία διέπεται από το καθεστώς της πτώσης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Προφητών, όπου στη σωστή σχέση του ανθρώπου με το Θεό εντάσσεται η σωστή σχέση του ανθρώπου με την κτίση, επειδή η κτίση βοηθάει τον άνθρωπο να γνωρίσει το Θεό και να επικοινωνήσει μαζί του (Γαλάνης, 1985, σ. 387). Η κατάσταση της πτώσης δε θα είναι παντοτινή, αλλά θα έχει ένα τέλος στα έσχατα. Στον *Ιεζεκιήλ* (36,35-36) βλέπουμε ότι θα λάβει χώρα η σωτηρία του ανθρώπου και η αποκατάσταση των σχέσεών του με τη δημιουργία, τότε που θα υπάρξει ένας νέος Παράδεισος μια νέα Εδέμ. Πρόκειται για το όνειρο, αλλά και το καταληκτικό σημείο του σχεδίου της θείας οικονομίας, που είναι η επαναφορά του ανθρώπου στην αρχική κατάσταση. Το μεσοδιάστημα μεταξύ της πτώσης και της έξωσης του ανθρώπου από τον Παράδεισο και της επανόδου του σε μια κατάσταση παραδείσιας ευτυχίας δε θα είναι παρά μια παρένθεση. Με τον τρόπο αυτό η αρχική δημιουργία ενώνεται με το τέλος της θείας οικονομίας (Aunray, 1980, σ. 245). Μεταξύ των χαρακτηριστικών των δυο περιόδων, δηλαδή της αρχικής δημιουργίας και των εσχάτων, περιλαμβάνονται και οι ιδανικές σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον. Αρχικά το περιβάλλον είναι ο Παράδεισος, ενώ στα έσχατα το περιβάλλον έχει ανανεωθεί συμμετέχοντας, σύμφωνα με τον *Ησαΐα* (66,22), στη γενικότερη ανανέωση της κτίσης από το Θεό.

Η σύγκριση του ιδανικού περιβάλλοντος της Π. Διαθήκης με το σημερινό περιβάλλον μέσα από σχετικά παραδείγματα θα μπορούσε να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για ένα πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

3. ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Στην Κ. Διαθήκη η συνειδητοποίηση του δράματος που σχετίζεται με τη δημιουργία, την πτώση και τις επιπτώσεις της στο περιβάλλον είναι περισσότερο εμφανής από ότι στην Π. Διαθήκη. Ο τωρινός κόσμος έχει μια συγκεκριμένη διάρκεια ζωής, μετά το τέλος της οποίας θα εξαφανιστεί (Μρ. 13,31· Α΄ Κορ. 7,31β· Απ. 7,2-3 & 20,11).

Στην Κ. Διαθήκη αναφέρεται η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, την οποία βλέπει μέσα από τη σωστή σχέση του ανθρώπου με το Θεό. Παράλληλα δίνεται το μέτρο, ο χαρακτήρας και ο σκοπός της προαναφερόμενης σχέσης με βάση την ενανθρώπιση και την ανάσταση του Χριστού (Γαλάνης, 1985, 385). Η ενσάρκωση του Λόγου του Θεού δεν αποτελεί μόνο μια επέμβαση του Θεού για τη λύση του οντολογικού προβλήματός του, αλλά και για τη λύση του προβλήματος της δημιουργίας, που προκλήθηκε από την πτώση του ανθρώπου. Πρόκειται για την «ανακεφαλαίωση» των ουράνιων και των επίγειων στο πρόσωπο του Χριστού (Εφ. 1,10). Αυτή η νέα -εν Χριστώ- πραγματικότητα που συμφιλιώνει τον άνθρωπο με το περιβάλλον έχει ξεκινήσει με την ενανθρώπιση του Κυρίου αλλά δεν έχει φτάσει ακόμα στην τελειώσή της, η οποία θα λάβει χώρα στα έσχατα. Η σύνδεση με το Χριστό θα είναι ο καθοριστικός παράγοντας για την ένταξη στην νέα κτίση (Β΄ Κορ. 5,17). Για αυτό και η κυριαρχία του ανθρώπου στην κτίση θα πρέπει να ασκείται όχι για την εξυπηρέτηση των προσωπικών αναγκών του, αλλά για την επίτευξη της σωτηρίας του, της μελλοντικής κρίσης του και της ένταξής του στη νέα εσχατολογική πραγματικότητα της Βασιλείας του Θεού (Μτ. 6,33· Λκ. 12,31).

Στα έσχατα θα λάβει χώρα η οριστική ρύθμιση των σχέσεων του ανθρώπου με το περιβάλλον. Όλη η κτίση περιμένει αυτή τη στιγμή της δόξας του Κυρίου που θα σημάνει και τη λύτρωσή της (Ρωμ. 8,19). Έως τότε όμως η κτίση παραμένει υποταγμένη στον άνθρωπο και βιώνει τις συνέπειες της αρνητικής στάσης του ανθρώπου προς το Θεό. Αλλά και ο άνθρωπος συμπάσχει μαζί με τη φύση, παρά το γεγονός ότι αυτός είναι ο υπαίτιος για τα όσα βιώνει τόσο ο ίδιος όσο και η κτίση. Ο Απ. Παύλος δηλώνει ξεκάθαρα ότι η κτίση υποτάχθηκε στη φθορά όχι επειδή έφταιγε, αλλά επειδή έτσι θέλησε ο άνθρωπος που την συμπαρέσυρε με την πτώση του (Ρωμ.

8,20). Η θεολογία του Απ. Παύλου τονίζει το στενό δεσμό του ανθρώπου και της κτίσης που κινούνται μαζί μέσα στο χρόνο έχοντας ως κοινό σκοπό τη σωτηρία (Γαλάνης, 1985, 390). Στο σημείο αυτό φαίνεται ο παραλογισμός και το αδιέξοδο στο οποίο έχει οδηγηθεί ο άνθρωπος με άμεση συνέπεια να στρέφεται κατά του εαυτού του και κατά του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζει. Είναι αυτονόητο ότι κάθε αρνητική ενέργεια του ανθρώπου προς το περιβάλλον έχει ως τελικό αποδέκτη τον άνθρωπο, επιτείνοντας τη σύγχυση και την απελπισία του. Ο νέος κόσμος που θα προκύψει στα έσχατα θα γλιτώσει τον άνθρωπο και την κτίση από τη φθορά του σημερινού κόσμου, επαναφέροντάς τον στην πρωταρχική παραδείσια κατάσταση. Τότε όλοι όσοι βρίσκονται στον ουρανό, στη γη και στα υποχθόνια θα προσκυνήσουν τον Κύριο Ιησού Χριστό (Φιλ. 2,10' Απ. 21,1 & 21,5).

Η παράθεση των θέσεων της Κ. Διαθήκης για το περιβάλλον και η τεκμηρίωσή τους μέσα από καθημερινά παραδείγματα θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο ενός Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

4. ΠΑΤΕΡΕΣ, ΑΓΙΟΙ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Οι Πατέρες της Εκκλησίας για τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον ακολουθούν σε γενικές γραμμές τις θέσεις που αναπτύσσει η Αγία Γραφή και κυρίως η Κ. Διαθήκη. Η βιβλική θέση ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου επαναλαμβάνεται από τους Πατέρες με την προσθήκη ότι ο Θεός δεν άφησε την κτίση μετά τη δημιουργία. Έτσι από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες υπογραμμίζεται ότι ο Θεός σπλαχνίζεται την κτίση και μεριμνά γι αυτήν (Ερμάς, *Ποιμίν*, εντ. θ'). Κεντρική θέση στη διδασκαλία των Πατέρων έχει η χριστοκεντρική θεώρηση της κτίσης και η εσχατολογική προοπτική της. Ο Χριστός με την ενανθρώπισή του προσέλαβε το ανθρώπινο σώμα, δηλαδή την ύλη για να την σώσει (Γρηγόριος Νύσσης, PG 44,233D). Σε αυτή τη διδασκαλία εστιάζεται για τους Πατέρες η δυνατότητα σωτηρίας της κτίσης. Ο άνθρωπος, αν και αποτελεί μέρος της κτίσης, θεωρείται ως ο πρίγκιπας της δημιουργίας που θα έχει ουσιαστικό ρόλο στη σωτηρία της κτίσης από τη φθορά (Οικονόμου, 1992, σ. 8). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι Πατέρες ήταν εκείνοι που ανέπτυξαν πρώτοι μια θεολογία του περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία η δημιουργημένη από το Θεό κτίση πλάστηκε για να συνυπάρχει αρμονικά με τον άνθρωπο, ο οποίος κυριαρχεί αλλά επίσης αποτελεί μέρος της, την αγαπά και τη διαφυλάσσει (Σινάκος, 2003, σ. 38-39). Στην προοπτική αυτή οι αιματηρές θυσίες ζώων δεν έχουν πλέον θέση (*Βαρνάβα επιστολή*, II,4-6). Παράλληλα είναι αναρίθμητα τα παραδείγματα που αντλούν οι Πατέρες από το φυτικό και το ζωικό βασίλειο, για να αναπτύξουν και να τεκμηριώσουν τη διδασκαλία τους, γεγονός που δείχνει μια ιδιαίτερη ευαισθησία προς το περιβάλλον.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η άποψη, η οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει τη στάση των Πατέρων, αλλά και της σημερινής Ορθοδοξίας για το περιβάλλον, με βάση τις ιστορικές και τις κοινωνικές συνθήκες που βίωσαν οι ορθόδοξοι λαοί. Σύμφωνα με αυτή τη θέση η Ορθοδοξία έδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία για το φυσικό περιβάλλον και έλαβε σοβαρά υπόψη της τη σχέση του ανθρώπου με τα έμψυχα και τα άψυχα στοιχεία της φύσης, επειδή επικράτησε και βιώθηκε κυρίως στους αγροτοκτηνοτροφικούς και μη τεχνικούς πολιτισμούς της Ανατολής (Φιλοθέου, 1994, σ. 467). Αυτές οι συνιστώσες στις απαρχές του ανατολικού Χριστιανισμού αποτέλεσαν τη βάση για τις μετέπειτα θέσεις της Ορθοδοξίας για το βιομηχανικό και το μεταβιομηχανικό πολιτισμό.

Εκτός από τα κείμενα των Πατέρων, τα οποία ίσως να φαντάζουν κάπως θεωρητικά, ο Χριστιανισμός προβάλλει και πρακτικά παραδείγματα μέσα από τους αγίους. Οι βίοι των αγίων πέρα από παραδείγματα σωτηρίας αποτελούν και παραδείγματα αρμονικής συνύπαρξης του ανθρώπου με τη φύση. Η άσκηση των αγίων ως προσπάθεια επιστροφής στο «κατά φύσιν» αποτελεί ταυτόχρονα και προσπάθεια επιστροφής στην αρχική κατάσταση αρμονίας του ανθρώπου με το περιβάλλον. Μέσα στους βίους των αγίων φαίνεται η συμφιλίωση του ανθρώπου με τα φυτά, τα ζώα και γενικότερα κάθε στοιχείο της δημιουργίας (Μπαλατσούκας, 1996, σ. 132). Πρόκειται για ένα πρότυπο μείωσης των υλικών αναγκών με κύριο χαρακτηριστικό τη λιτότητα. Στην προοπτική αυτή ο μοναχισμός πρόβαλε ένα παράδειγμα ζωής απόλυτα συμβατό με το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε. Το παράδειγμα των αγίων προσπαθούν να ακολουθήσουν έως σήμερα οι ασκητές και οι μοναχοί, οι οποίοι δείχνουν μια ιδιαίτερη

ευαισθησία για το περιβάλλον. Αρκεί να αναφέρουμε το παράδειγμα της Μοναστικής Πολιτείας του Αγίου Όρους, όπου το 90,25% της έκτασής της καλύπτεται από δάση (Χατζηφώτης, 2001, σ. 19).

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η συμβολή των μοναστηριών της Ελλάδας στην προστασία του περιβάλλοντος θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο ενός αριθμού Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ο συντονισμός των προαναφερόμενων προγραμμάτων θα μπορούσε να γίνει μέσα από τη λειτουργία ενός εθνικού δικτύου, το οποίο θα παρουσιάσει τα σχετικά στοιχεία σε πανελλαδικό επίπεδο.

5. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Η δημιουργία μιας κοινωνίας, η οποία θα χαρακτηρίζεται από ένα πνεύμα αλληλοκατανόησης, συνεργασίας και συνεργατικότητας περνάει μέσα από το σχολείο. Μέσα από αυτό το πρίσμα η διδασκαλία των αξιών αποκτά μια λογική βάση και ξεφεύγει από την αποκλειστικότητα ενός μαθήματος και αποκτά μια διαθεματική προσέγγιση, η οποία περιλαμβάνει κάθε μάθημα και κάθε υποστηρικτικό θεσμό. Στο παραπάνω πλαίσιο εντάσσεται η διδασκαλία της αξίας του περιβάλλοντος, το οποίο θα πρέπει να διαφυλάσσεται και να αντιμετωπίζεται με υπευθυνότητα, καθώς η επιβίωση του ανθρώπου είναι εξαρτώμενη από την επιβίωση και την καλή λειτουργία των διαφόρων οικοσυστημάτων. Πρόκειται για την προσέγγιση και την ανάπτυξη μιας περιβαλλοντικής ηθικής (Γεωργόπουλος, 2002, σ. 38-39). Στην κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να κινηθούν τόσο οι διδάσκοντες στο μάθημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης όσο και οι μαθητές αναπτύσσοντας νέα μοντέλα μάθησης. Μέσα από τη διαθεματική προσέγγιση, η οποία με ενεργητικές μεθόδους διδασκαλίας μεγιστοποιεί τα μαθησιακά αποτελέσματα, επιτυγχάνεται η κατάρτιση των συνόρων μεταξύ των μαθημάτων (Θεοφιλίδης, 1997, σ. 14-15). Πρόκειται για μαθητοκεντρική αυτενεργό μάθηση που προϋποθέτει δράση από την πλευρά του μαθητή.

Η συνάντηση των Θρησκευτικών, που διδάσκουν ότι είμαστε οι διαχειριστές και οι οικονόμοι της κτίσης που μας εμπιστεύτηκε ο Θεός αλλά και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, που ευαισθητοποιεί και ενεργοποιεί τους μαθητές σε θέματα περιβάλλοντος, μπορεί να αποτελέσει μια επιτυχημένη προσπάθεια διαθεματικής προσέγγισης των σχέσεων του ανθρώπου με το περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται μια άλλη θεώρηση και ερμηνεία της ανάπτυξης, διαφορετική από αυτές που έχουν διατυπωθεί έως τώρα (Palmer, 1998, σ. 83). Αν και τα δυο γνωστικά αντικείμενα καλύπτουν διαφορετικούς τομείς υπάρχουν επικαλυπτόμενες περιοχές, παράλληλη θεώρηση και κοινοί στόχοι. Πρόκειται για τη συνάντηση και τη συμπόρευση της περιβαλλοντικής ηθικής με τη χριστιανική ηθική.

Η παράδοση της Ορθοδοξίας προσφέρει τη θεωρητική βάση για μια προσπάθεια κατανόησης της περίπλοκης οικολογικής κρίσης, χωρίς να εκτρέπεται προς το νεοανιμισμό, δηλαδή προς ένα είδος θεοποίησης της φύσης. Παράλληλα, με το δυναμικό παρόν της στα ζητήματα της προστασίας του περιβάλλοντος, η Ορθοδοξία εμπνέει στον άνθρωπο το σεβασμό προς το περιβάλλον. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να αξιοποιηθούν κατάλληλα στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας και να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης στη θεματολογία των Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΣΠΠΕ). Το γεγονός ότι κάποιες διαστάσεις της Θρησκευτικής Αγωγής μπορούν να λειτουργήσουν ως θέμα, υλικό και μέσο έρευνας των προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Αγωγής σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης έχει ήδη επισημανθεί (Αθανασάκης, 1996, 171).

6. ΈΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η σύνδεση της Θρησκευτικής Αγωγής με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ήταν το ζητούμενο, όταν αποφασίσαμε το σχεδιασμό ενός σχετικού προγράμματος, το οποίο θα υλοποιούνταν από τους μαθητές του Ενιαίου Εκκλησιαστικού Λυκείου Νεάπολης Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, λάβαμε υπόψη μας και την ιδιαιτερότητα της φύσης και της αποστολής του Σχολείου σε σχέση με τα λοιπά Σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπως αυτή προβλέπεται από το πλαίσιο λειτουργίας τους και ιδιαίτερα από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθημάτων (ΥΠΕΠΘ, 1998). Με τον τρόπο αυτό προσπαθήσαμε να ωθήσουμε τους μαθητές να εμπνευστούν από την ορθόδοξη

παράδοση και να επιλέξουν ως θέμα του προγράμματος ένα σύγχρονο πρόβλημα που να σχετίζεται τόσο με το περιβάλλον όσο και με την Ορθόδοξη παράδοση.

Διατυπώθηκαν πολλές προτάσεις από τους μαθητές. Το πρόβλημα της διαρκούς μείωσης του αστικού πράσινου και η «τσιμεντοποίηση» των πόλεων, που από τη δεκαετία του '50 έχει πάρει εθνικές διαστάσεις και έχει υποβαθμίσει το σημερινό περιβάλλον ήταν μια από προτάσεις που έγιναν. Η τελική επιλογή του θέματος του Προγράμματος έγινε από τους 30 μαθητές που αρχικά εκδήλωσαν ενδιαφέρον συμμετοχής και αποφάσισαν να μελετήσουν τους ναούς της Ι. Μητρόπολης Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, μέσα στα όρια της οποίας βρίσκεται το Σχολείο.

Στα κριτήρια της επιλογής του θέματος συμπεριλήφθηκε η μελέτη των ναών ως μνημεία πολιτισμού που πρέπει να διατηρηθούν. Με τον τρόπο αυτό γινόταν εμφανής η αρχιτεκτονική παρουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο αστικό περιβάλλον, ενώ οι μαθητές μπορούσαν να ανακαλύψουν κάποιες πτυχές της τοπικής εκκλησιαστικής ιστορίας. Παράλληλα οι ναοί εξετάζονταν όχι μόνο ως μνημεία ή ως χώροι λατρείας αλλά και ως ζώνες πράσινου που αποτελούν μικρά κλειστά αστικά οικοσυστήματα με χλωρίδα και πανίδα, τα οποία αναβαθμίζουν το υποβαθμισμένο αστικό περιβάλλον. Με βάση τα παραπάνω οδηγηθήκαμε στην τελική διατύπωση του τίτλου του προγράμματος, «Οδηγός των Ι. Ναών της Ι. Μητροπόλεως Νεαπόλεως & Σταυρουπόλεως : Οάσεις πράσινου και κλειστά αστικά οικοσυστήματα».

Το πρόγραμμα παρουσίαζε ένα ειδικό ενδιαφέρον σε επίπεδο Σχολείου, το οποίο προέκυπτε από το ότι πολλοί από τους μαθητές είναι ή πρόκειται να γίνουν ιερείς, ώστε να είναι αναγκαίο παράλληλα με τις θεολογικές γνώσεις που τους παρέχονται να ευαισθητοποιηθούν και σε θέματα υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό η Θρησκευτική Αγωγή μπορεί ως βίωση, δράση, συμμετοχή, πράξη και διαλεκτική να διευκολύνει την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, έτσι ώστε να συνδιαμορφώσει την κοινωνική συνείδηση και αγωγή των μαθητών. Με την επιλογή του εν λόγω θέματος επιχειρήθηκε η συνολική διαχείριση του πλήθους των φαινομενικά διαφορετικών πληροφοριών και η κριτική ανάλυσή τους. Πρόκειται για μια προσπάθεια *Συστημικής Εκπαίδευσης* διαμέσου της οποίας θα γινόταν δυνατή η κατάδειξη των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων των συλλεγομένων στοιχείων (Senge, 2000). Έτσι έγινε δυνατή η ανάδειξη μιας οικολογικής παραμέτρου, η οποία έχει να κάνει με την ιδιαίτερη θέση που έχουν οι ναοί στο αστικό περιβάλλον ως πνεύμονες πράσινου. Η προαναφερθείσα παράμετρος αν και δε γίνεται πάντοτε αντιληπτή, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το μικροκλίμα μιας περιοχής της πόλης. Η σύνδεση των ναών με το πράσινο δεν αποτελεί κάτι παράξενο για την παράδοση του Χριστιανισμού. Όπως ήδη επισημάναμε οι Πατέρες ήταν εκείνοι που ανέπτυξαν πρώτοι μια θεολογία του περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος κυριαρχεί αλλά επίσης αποτελεί μέρος της φύσης, την αγαπά και τη διαφυλάσσει.

Η υλοποίηση του Προγράμματος χρηματοδοτήθηκε με το ποσό των 2.400,00 € από το 2^ο ΕΠΕΑΕΚ στο πλαίσιο του Μέτρου 2.6, Ενέργεια 2.6.1 «Προγράμματα Προστασίας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης», με φορέα υλοποίησης το Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ο αριθμός των 30 μαθητών, που δήλωσαν αρχικά συμμετοχή μειώθηκε στους δέκα, καθώς οι υπόλοιποι επέλεξαν κάποια από τις συνήθεις δικαιολογίες που έχουν κατά καιρούς καταγραφεί (Grey, 2004, σ. 41).

Οι μαθητές, κατά τη διάρκεια της εξέτασης των ναών, δεν αρκέστηκαν στη μελέτη και στη καταγραφή των κτισμάτων και των εξωτερικών χώρων, αλλά προχωρώντας παραπέρα διατύπωσαν και κάποιες προτάσεις. Στο σημείο αυτό ίσως βρίσκεται και η ουσιαστική σημασία του Προγράμματος, το οποίο υπερβαίνει το πλαίσιο ενός σχολικού μαθήματος και ανοίγεται στην κοινωνία. Τα πορίσματα της έρευνας των μαθητών και οι προτάσεις τους τέθηκαν υπόψη της Μητρόπολης, των Προϊστάμενων των ναών που μελετήθηκαν, κάνοντας γνωστή την υπάρχουσα κατάσταση. Παράλληλα με την έκδοση των εργασιών και των πορισμάτων του προγράμματος τα συμπεράσματα και οι προτάσεις των μαθητών έγιναν γνωστά στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και στους κατοίκους της περιοχής ευαισθητοποιώντας τους (Μαράς, 2004). Με αυτό τον τρόπο έγινε δυνατή η υιοθέτηση του κλασικού τρίπτυχου της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, το οποίο υιοθετήθηκε στη Μ. Βρετανία τη δεκαετία του '70: εκπαίδευση γύρω από το περιβάλλον, εκπαίδευση από το περιβάλλον και εκπαίδευση για το περιβάλλον (Palmer, 1998, σ. 137).

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη αποτελούν τη βάση για τη διδασκαλία της Ορθοδοξίας για το περιβάλλον. Η παραπάνω διδασκαλία ερμηνεύθηκε, ξαναδιατυπώθηκε και επαυξήθηκε από τους Πατέρες και τους Εκκλησιαστικούς συγγραφείς, των οποίων η διδασκαλία αποτέλεσε τη βάση για την υιοθέτηση της μετέπειτα θετικής στάσης για την προστασία του περιβάλλοντος από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Σήμερα η ευαισθητοποίηση της Ορθοδοξίας για το περιβάλλον εκδηλώνεται μέσα από την έκδοση ειδικών μελετών, με τη διοργάνωση επιστημονικών Ημερίδων και Συνεδρίων, με τη θέσπιση ειδικής ημέρας αφιερωμένης στο περιβάλλον, με τη συγγραφή και την τέλεση ειδικής ακολουθίας για την προστασία του περιβάλλοντος, κ.ά.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οι απόψεις της Ορθοδοξίας για το περιβάλλον μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για τη θεματολογία των Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να γίνει μια σύνδεση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με τη Θρησκευτική αγωγή, βαδίζοντας σε μια πορεία διεπιστημονικότητας, η οποία θα προωθεί τη Συστημική Εκπαίδευση και θα απομακρύνει τον κίνδυνο κατακερματισμού της γνώσης. Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής μέσα στην κριτική ανάλυση και στη συνολική διαχείριση των πληροφοριών κατανοεί τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των διαφόρων μερών της εκπαίδευσης, εν προκειμένω της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και των Θρησκευτικών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα συμπόρευσης της Περιβαλλοντικής και της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης αποτέλεσε το ΣΠΠΕ του Ενιαίου Εκκλησιαστικού Λυκείου Νεάπολης με τον τίτλο: «Οδηγός των Ι. Ναών της Ι. Μητροπόλεως Νεαπόλεως & Σταυρουπόλεως : Οάσεις πρασίνου και κλειστά αστικά οικοσυστήματα». Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και κάποια άλλα προγράμματα που εκπονήθηκαν τόσο από Σχολικές Μονάδες της Εκκλησιαστικής όσο και από αντίστοιχες της γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση θα πρέπει να αυξήσει τους πόρους άντλησης της θεματολογίας της. Στην κατεύθυνση αυτή η Θρησκευτική αγωγή είναι έτοιμη και μπορεί να βοηθήσει την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθανασάκης, Α., (1996), Οικολογική Παιδεία και θρησκευτική αγωγή. Σε *Ορθοδοξία και Φυσικές Επιστήμες*, 171-175, Αθήνα : Σαββάλας-ΕΕΦ Παράρτημα Αν. Κρήτης.
2. Aungray P., (1980), Δημιουργία, σε *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, 243-248, Αθήνα : Βιβλικό Κέντρο «Άρτος Ζωής».
3. Βαρθολομαίος Α.Θ.Π. Οικουμενικός Πατριάρχης, (1994), Ημέρα προσευχών υπέρ της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, *Εκκλησία*, ΟΑ', 530-531.
4. *Βαρνάβα επιστολή*, PG 2,727-782.
5. Γαλάνης Ι., (1985), Το καινοδιαθηκικό υπόβαθρο των σχέσεων ανθρώπου και κτίσης κατά τη λατρευτική πράξη της Εκκλησίας, σε *Τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Κωνσταντίνο Δ. Καλοκόρη: Παράρτημα στην ΕΕΘΣΘ*, 383-400, Θεσσαλονίκη : ΑΠΘ-Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.
6. Γεωργόπουλος Α., (2002), *Περιβαλλοντική ηθική*, Αθήνα : Gutenberg.
7. Grey D., (2004), *Το εγκόλπιο του Εκπαιδευτικού*, Αθήνα : Σαββάλας.
8. Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, PG 44,125-256.
9. Δόϊκος Δ., (1984), *Τάδε λέγει Κύριος*, Θεσσαλονίκη : ΑΠΘ- Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.
10. Eliade M., (1992), *Istoria credințelor și ideilor religioase : 1.-de la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, Chișinău : Universitas.
11. Ερμάς, *Ποιμήν*, PG 2,891-1012.
12. Θεοφιλίδης Χ., (1997), *Διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας*, 2^η έκδ. Αθήνα : Γρηγόρης.
13. Καϊμάκης Δ., (1999), *Θέματα Παλαιοδιαθηκικής θεολογίας*, Θεσσαλονίκη : Simbo.
14. Καραβιδόπουλος, Ι., (1981), *Αποστόλου Παύλου Επιστολές Προς Εφεσίους Φιλιππησίους Κολοσσαείς Φιλήμονα*, Θεσσαλονίκη : Π. Πουρναράς.
15. Μαράς, Α., (2004), *Εκκλησία περιβάλλον εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη : Αντ. Σταμούλης.
16. Ματσούκας Ν., (1985), *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, Θεσσαλονίκη : Π. Πουρναράς.
17. Μπαλατσούκας, Σ., (1996), *Οι άγιοι και το φυσικό περιβάλλον*, Θεσσαλονίκη : Μυγδονία.
18. Οικονόμου, Η., (1992), *Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον : Η θεία βούληση και η Κτίση*, Αθήνα : Αποστολική Διακονία, c1992.

19. Palmer J., (1998), *Environmental education in the 21st century : theory, practice, progress and promise*, London-New York : Routledge Falmer.
20. Senge, P., (2000), *Schools that learn : a fifth discipline field book for educators, parents and everyone who cares about education*. New York : Doubleday.
21. Σινάκος, Α., (2003), *Άνθρωπος και περιβάλλον στην πρωτοβυζαντινή εποχή (4ος-6ος αι.)*, Θεσσαλονίκη : University Studio Press.
22. ΥΠΕΠΘ/Α2/893/2-9-1998.
23. Φιλοθέου Μ., Αβραμιώτης Α, Ρίβιος Σ., Μισιακούδης Κ., (1994), Το οικολογικό πρόβλημα μέσα από τα πορίσματα δυο ομάδων, *Εκκλησία*, ΟΑ΄, 413-415· 466-468· 515-516· 609-610· 643-645.
24. Χατζηφώτης, Ι., (2001), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο Βυζάντιο*, Αθήνα : Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.